

Ivan Ivlampie, Ph.D.

Department of Philosophy
University "Dunărea de Jos", Galați
Romania

N. BAGDASAR : *PORTRETE*

Abstract

N. Bagdasar: Portraits

I describe and discuss for the first time an inedited manuscript of Romanian philosopher Neculai Bagdasar, the most important translator of Kant's works into Romanian and for decades chief editor of Revista de filosofie, the main philosophical review in Romania. The manuscript, brought to our department by a nephew of the philosopher, comprises eight professional as well as personal portraits of leading philosophical personalities of the period between the two World Wars in Romania. Bagdasar's judgments are very severe in many cases, like that of Legionnaire-inspirer Nae Ionescu, but they throw a new and interesting light on the development of Romanian philosophy and philosophical learning, most welcome since it is one from inside.

Am intrat în primăvara anului 2005 în posesia unui manuscris, de fapt a unei scrieri dactilografiate în paginile căreia pe margini sau deasupra rândurilor există și însemnări sau modificări făcute în cerneală de autorul textului. Scrierea dactilografiată a fost adusă Catedrei de Filosofie de domnul Mircea Bostan, un pensionar, fost cadru didactic al universității gălățene "Dunărea de Jos". Domnia sa ne-a mărturisit că este nepotul după mamă al filosofului și traducătorului N. Bagdasar și că manuscrisul în cauză i-a fost dat de autor. Că era student la Iași pe vremea în care N. Bagdasar îl redacta iar soția acestuia îl dactilografia. Că au fost dactilografiate patru exemplare, dintre care unul este cel de față. Domnul Mircea Bostan ne-a mai povestit că a oferit „manuscrisul” spre lectură diferitelor personalități culturale gălățene și înainte de 1989 și după, dar n-a trezit nimănui interesul. Cred că a fost un lucru bun acest dezinteres, deoarece în mod sigur dacă el trezea o oarecare atenție, atunci ar fi fost confiscat de securitate.

Într-adevăr, din prefața semnată olograf rezultă că autorul este N. Bagdasar. Relatările domnului Mircea Bostan, deși lacunare, pledau în sprijinul autenticității

scrierii. Scriere care nu avea nici un titlu. Istoricul Paul Păltinea, care în 2005 mi-a atras atenția asupra existenței acestui manuscris, și care, probabil, a fost singurul care a înțeles valoarea sa culturală, mi-a spus că ar fi vorba despre niște *Portrete*, sau *Portrete literare*.

Căutând printre lucrările lui N. Bagdasar am dat de "Introducerea" lui Gheorghe Vlăduțescu la ediția de *Scrieri* din opera lui Bagdasar pe care a îngrijit-o în 1988 și care a apărut la Editura Eminescu din București. Aici, într-o notă de subsol cu privire viața și activitatea autorului editat, la pagina VI, Gh. Vlăduțescu menționează: "Mai lasă în manuscris trei volume consacrate unor *Curențe filosofice fundamentale*, un volum de *Portrete* și altul de *Amintiri*". Așadar, putem fi siguri de autenticitatea manuscrisului oferit Catedrei de filosofie, ca și de existența altui exemplar accesibil încă de dinainte de revoluție.

Conținutul textului este fascinant. Se citește pe nerăsuflăte, în ciuda celor circa 300 de pagini culese pe calculator. O primă întrebare ce-mi stăruie în minte este următoarea: de ce după revoluție, când s-au reeditat cărțile și traduceriile lui N. Bagdasar, nici unul din manuscrisele

menționate de Gh. Vlăduțescu nu cunoscut lumina tiparului? În privința *Portretelor*, datorită conținutului pe alocuri anticomunist, încriminativ, era clar că acestea nu puteau cunoaște înainte de 1989 publicarea. Dacă nu am cunoștință de conținutul *Amintirilor* sau al *Curentelor filosofice fundamentale*, rămân totuși la întrebarea: de ce după 16 ani de la Revoluție nu s-au publicat *Portretele*?

Dincolo, poate, de niște drepturi juridice pentru o proprietate intelectuală pot sta multe considerente morale, ce ar ține de lezarea imaginii descendenților celor portretizați, pot fi rețineri cu privire la însăși dreptul moral al unui martor de a mărturisi și de a judeca vicii comportamentale (să ținem seama că pentru mărturisirea și judecarea artistică a unor vicii de acest gen Caragiale a intrat în conflict cu foruri academice și a părăsit, la urmă, în scârbă țara), pot fi rezerve cu privire la moralitatea autorului sau chiar a conținutului moral al scrierii sale precum și, în ultimă instanță, o teamă că ceea ce prezintă N. Bagdasar ar determina o răsturnare radicală a viziunii noastre clasice, consacrate, despre filosofia românească interbelică. Lectura *Portretelor* are ca prim efect reevaluarea creației filosofice interbelice, dar și a celei ce a avut o prelungire în vremurile postbelice, vremuri tulburi de lichelism ideologic.

Eliminat din sistemul de învățământ universitar, fără a cunoaște detenția politică, N. Bagdasar își „conservă” după 1948 echidistanța față de puterea politică, consumându-și creditul dobândit în plan științific, managerial și în cel atât de greu de calificat sau de numit în mod expres, dar care prin eufemism a ajuns să se desemneze prin trimiteri la *plaiurile dâmbovițene*, la *balcanism*, la un sistem de relații umane intermediare pe **favoruri și cumetrii**. N. Bagdasar n-a fost străin de practica „favorurilor și cumetriilor”; din *Portrete* răsar multe mărturisiri cu privire la traseele răzbaterilor în cariere universitare, la jocul avut de influența politică a partidului aflat la guvernare în hotărârea unor aranjamente de ordin personal, dar mascate în aura unor interese academice. Va fi repus pe linie, dar nu spre

a face educație noilor generații, ci ca traducător al unor opere filosofice fundamentale. Între timp, se pare că lasă în manuscris volumele menționate. În *Portrete* nu face concesii puterii comuniste. Nădejdea autorului este că o astfel de putere se va prăbuși, iar atunci scrierea sa va ajunge publică. Redăm această speranță așa cum este ea exprimată în prefață:

Am ezitat uneori dacă să las printre manuscrisele mele postume paginile ce urmează. Ceea ce mă făcea să ezit, era faptul că în zugrăvirea unor din figurile prezentate am fost silit să folosesc prea mult negru, că ele apar cu prea multe slăbiciuni omenesti. Dar în cele din urmă a prevalat motivația că toate faptele evocate în legătură cu ele sunt autentice, că trăsăturile de caracter pe care le-am relevat se bazează pe astfel de fapte și că deci nu eu sunt răspunzător dacă fondul lor sufletesc a fost atât de deficitar.

S-ar putea să fiu învinuit că am menționat fapte, care ar fi trebuit să fie trecute sub tăcere. Dar n-am menționat decât fapte care erau de notorietate publică, acțiuni din care autorii lor nu făceau nici un secret, pe care uneori le manifestau cu dezinvoltură și cu cinism. Și, atunci, de ce ar fi trebuit să fiu eu mai grijuliu de prestigiul lor decât au fost ele însele?

Apoi, unele din aceste personaje au știut să-și creeze, în viață, o reputație prestigioasă, falsă, înșelând opinia publică asupra valorii lor științifice și morale. Eu le-am smuls masca, pentru ca măcar posteritatea să le cunoască așa cum au fost în realitate.

Cu conștiința împăcată că n-am exagerat nimic, nici în trăsăturile pozitive, nici în trăsăturile lor negative de caracter, că m-am menținut în limitele adevărului, îmi exprim speranța că odată și odată, când vremurile revoluționare pe care le trăim vor trece, paginile ce urmează vor vedea lumina tiparului.

Personajele portretizate de N. Bagdasar sunt: C. Rădulescu-Motru, D. Gusti, P. P. Negulescu, I. Petrovici, Nae Ionescu, Mircea Florian, Mihai Ralea, Tudor Vianu.

Din descrieri, de partea binelui sunt C. Rădulescu-Motru și I. Petrovici, neutru pare a fi zugrăvit Mircea Florian, cu un ușor dispreț Tudor Vianu, sub semnul neseriozității și al improvizății apare D. Gusti, în culorile diavolului apar P. P. Negulescu, Nae Ionescu, Mihail Ralea. Și alte personaje filosofice ies înnegrite de pana autorului-martor la evenimente, un Al. Posescu sau „escrocul” Anton Dumitriu.

Manuscrisul *Portrete* e construit neunitar în ceea ce îl privește pe Nae Ionescu. El iese din tiparul portretizării prin faptul că ocupă un spațiu de cca. 100 de pagini, iar cele mai multe dintre ele sunt dedicate interpretării unor lucrări postume. Iată cum își motivează N. Bagdasar abaterea de la schema propusă:

*Deoarece cursurile lui Nae Ionescu au fost unele din cele mai audiate la Facultatea de Filosofie și Litere din București, e interesant să vedem ce valoare aveau aceste cursuri de atrăgeau atâția auditori, chiar și din afară de Universitate. Mă simt cu atât mai mult ispitiți să fac acest lucru cu cât atunci când am scris **Istoria filosofiei românești** (1939), nu i-am putut expune ideile filosofice, fiindcă nu publicase nimic, și cu cât, după moartea lui, câțiva dintre foștii lui elevi devotați, constituiți în „Comitetul pentru tipărirea operei lui Nae Ionescu”, i-au publicat din cursurile lui litografiate: **Istoria logicei** (1941), **Metafizica I** (1942), **Logica I** (1943) și **Metafizica II** (1944).*

Un defect al variantei de manuscris în posesia căruia ne aflăm ar fi capitolul referitor la I. Petrovici, ce se încheie brusc, cu relatarea sfârșitului carierei politice a ministrului din guvernul antonescian. În subsolul paginii, abia lizibil, Bagdasar adnotează cu creionul: „urmează perioada postbelică, care e redactată, dar nu e bătută la mașină”.

La acest manuscris au fost atașate și două tăieturi din reviste – *Contemporanul*, 30 ianuarie 1970, respectiv *România literară*, 5 februarie 1970 – ce-l au ca protagonist pe Mihai Ralea.

Ce încearcă să prezinte testamentar N. Bagdasar? În primul rând el

este un excelent observator și un atent psiholog al personajelor descrise. Iată câteva portrete exemplare:

Înalt, drept ca o lumânare, bine făcut, călcând apăsat și sigur de sine, C. Rădulescu-Motru făcea impresia unui om voluntar și energic. Avea o figură rotundă, o frunte lată, purta atunci o mustață în furculiță și fiindcă nu apăruseră încă ochelarii moderni cu rame și cu brațe din bagă, purta ochelari care se prindeau de baza nasului și care, ca să nu cadă și să se spargă, erau agățați de un șnur negru petrecut pe după ureche și prins el însuși de un nasture al vestei. Ochi, de o culoare imprecisă, erau mici și nu exprimau atât calități intelectuale – acuitate, perspicacitate, vivacitate de spirit – cât însușiri morale, blândețe și bunătate. (Abia mult mai târziu, la bătrânețe, el mi-a mărturisit că toată viața nu s-a servit decât de ochiul drept, căci cel stâng, care era puțin mai mic, nu funcționase niciodată.) Totdeauna îngrijit îmbrăcat, el purta, la buzunarul exterior din stânga al hainei, colțul batistei scos în afară. Tonul vocii sale desmițea prima impresie, de energie, pe care o făcea înfățișarea sa fizică. Vorbea calm, fără a căuta să facă efect, să impresioneze, fără a recurge la inflexiuni vocale, fără a-și modula vocea, fără a sublinia prin timbru ideile principale, dar și fără a se abate de la subiect prin digresiuni nelalocul lor. De asemenea, nu-și agrementa cursul, pentru a mai escreți frunțile auditorilor, cu glume și spirite. C. Rădulescu-Motru nu era un orator. Dar tot ce se spunea, era interesant și nou. Cursul său era numai substanță. Căci C. Rădulescu-Motru se ținea constant la curent cu cercetările, rar întâmplându-se să-i scape vreo lucrare de un interes real pentru ceea ce-l interesa. Cărți, reviste, ziare îl interesau în măsura în care putea găsi în ele ceva în legătură cu problemele pe care și le pune.

Sau cel al lui P.P. Negulescu:

Înfățișarea lui fizică nu avea nimic care să-l facă remarcat. Era de statură mijlocie, slab, mai bine zis pîrpiriu, avea un cap mic, acoperit cu un păr mătăsos, de culoare castanie – căinându-l la bătrânețe – pe care-l pieptăna cu cărare și

care stătea ca lins; figura îi era ovală, palidă, buzele subțiri, obrajii puțin supti, iar ochii îi erau mici, de o culoare imprecisă și cu totul inexpressivi. A purtat mustață până când firele albe au început să-i trădeze vârsta, retezând-o apoi cu foarfeca, după aceea cu mașina de tuns și în cele din urmă răsând-o. Gesturile lui, studiate, erau reduse la minimum; ochii, ei înșiși, nu clipeau decât rareori. Când mergea, își făcea impresia că măsoară distanța, că își numără pașii, că e preocupat să nu cumva să facă pe unul mai mic decât altul și nu ți-l puteai imagina cum ar fi arătat dacă ar fi fost grăbit: mergea cu pas de automat, într-un ritm invariabil, ca un mecanism care nu poate face alte mișcări decât acelea pe care i le-a fixat dintru început constructorul. Când se așeza pe scaun avea totdeauna grijă să-și ridice cu ambele mâini pantalonii la genunchi, ca nu cumva să li se strice dunga. O voce monotonă, stinsă, fără modulații și inflexiuni, completa înfățișarea lui fizică și mișcările mecanice, automate.

Și un ultim exemplu:

Nae Ionescu avea o figură ovală și smeadă, o frunte lată, ochi negri, sprâncene negre și stufoase, păr negru închis, pieptănat peste cap, un nas pronunțat. Era de statură zveltă, mai mult înalt decât mijlociu, cu capul adus înainte și cu umerii puțin aplecați spre piept. Când mergea pe stradă, îmbrăcat în palton sau în pardesiu, ținea ambele mâini adânc înfipite în buzunare.

Apoi, N. Bagdasar urmărește să creioneze calificarea și calitatea științifică a personajelor sale, felul în care aceste figuri emblematice pentru filosofia românească se documentau din literatura de specialitate, seriozitatea, acribia în munca de cercetare sau improvizatia ori mimarea onestității științifice în vederea carierismului sau a camuflării incompetenței. Iată un caz grav pentru onoarea unui om ce se pretinde a fi un om de știință:

După ieșirea noastră din război prin defecțiunea armatelor ruse și după încheierea armistițiului, fiind demobilizat, el și-a dat în câteva luni – fiindcă anii de

război dădeau dreptul la scutirea de frecvență – toate examenele de filozofie și drept, luându-și astfel două licențe, ceea ce nu era un lucru rar pe vremea aceea: mulți studenți în drept urmau și literele sau filozofia, mulți studenți în litere și filozofie urmau și dreptul. Iar după capitularea armatelor Triplei Alianțe și încheierea armistițiului pe toate fronturile, imediat după reluarea legăturilor feroviare cu Franța, el a plecat la Paris pentru continuarea studiilor – cu o bursă acordată de guvern.

Aici, el a început să se specializeze în sociologie, alegându-și ca problemă pentru teza de doctorat ideea de revoluție în doctrinele socialiste. Înainte de a-și fi însușit metodele științifice de lucru și de a fi străbătut întregul material al temei, el s-a grăbit să redacteze teza și s-o prezinte profesorului C. Bouglé, la care trebuia să și-o susțină. Când profesorul francez i-a observat că nu se documentase suficient, că lucrarea prezintă serioase lipsuri și că trebuia refăcută, Mihai Ralea i-a răspuns umil că și el își dădea seama de acest lucru, dar că în țară îl aștepta o catedră universitară care devenise vacantă și că, dacă nu s-ar întoarce îndată cu doctoratul, ar pierde-o. Nu e greu de imaginat cum ar fi reacționat C. Bouglé, dacă un student francez i-ar fi invocat un asemenea argument ca să i se accepte o lucrare necorespunzătoare. Fiind însă vorba de străin, fiu al unei țări care luptase în război alături de Franța, el s-a arătat îngăduitor – „da, a exclamat el, înțeleg: o catedră universitară e un lucru foarte important!” – și Mihai Ralea și-a trecut doctoratul la Sorbona în 1923. Dar el și-a trecut în același timp la Paris și un doctorat în drept. Două licențe – una în drept, alta în filozofie – într-un singur an, două doctorate – în aceleași specialități – în trei ani, au constituit fără îndoială remarcabile performanțe. Mihai Ralea era grăbit, foarte grăbit!

.....

În 1956, Mihai Ralea a publicat, sub proprie semnătură, lucrarea **Cele două Franțe**. Pe pagina a doua a copertei interioare, jos, discret, cu petit, figura o

notă, care consemna faptul că la redactarea a patru capitole, ale căror titluri erau indicate, autorul fusese „ajutat de tov. D.I. Suchianu”, căruia îi exprima mulțumirile sale pentru acest lucru. D.I. Suchianu era cumnatul său. D.I. Suchianu nu-l ajutase la redactarea capitolelor respective, ci le redactase singur în întregime. Și cum aceste capitole reprezentau un număr de 155 de pagini dintr-un total de 405, câte cuprindea lucrarea, D.I. Suchianu avea tot dreptul să figureze pe copertă în calitate de coautor. Din ce motive unul nu l-a pus, iar celălalt a acceptat uzurparea, nu discut: s-ar putea spune că a fost o chestiune între cumnați. În anul 1963, Mihai Ralea a publicat aceeași lucrare în limba franceză. De data aceasta el a mers mai departe în uzurparea drepturilor cumnatului său: el n-a mai reprodus nota de la ediția românească în care era vorba de ajutorul cumnatului, rămânând astfel singurul autor.

În anul 1958, Mihai Ralea a publicat, în colaborare cu C.I. Botez, lucrarea **Istoria Psihologiei**. Cunososc bine condițiile în care a fost elaborată această lucrare, fiindcă frecventam și eu mica, dar bogat înzestrată bibliotecă cu bibliografie psihologică din str. Negustori 9, unde director era prietenul C. Georgiade, psihologul, și unde îl vedem pe C.I. Botez muncind pe brânci de dimineață până seara târziu. Colaborarea lui Mihai Ralea a fost nulă. Ea a constat în faptul că a dat lui C.I. Botez un curs litografiat de istoria psihologiei pe care-l ținuse la facultate, curs atât de superficial și de lacunar, încât colaboratorul său nu a putut prelua din el, tale quale, nici măcar o singură frază. C.I. Botez a făcut abstracție total de cursul lui Mihai Ralea și a redactat personal lucrarea de la primele până la ultimele rânduri. Mihai Ralea nu și-a dat nici măcar osteneala să citească manuscrisul înainte de a fi predat editurii. El nu a citit lucrarea nici după apariție și de aceea nu putea da explicații celor care îi puneau întrebări în legătură cu felul cum fuseseră prezentați unii gânditori. Aceasta nu reprezenta în țara noastră o raritate: Mihai Ralea nu era nici primul, nici singurul care figura ca autor pe o carte

fără a fi contribuit cu nimic la elaborarea ei.

N. Bagdasar evaluează și este atent la statutul profesional al universitarilor portretizați, la conștiințiozitate cu care își respectă programul de lucru, la vocația lor de formatori ai generației tinere:

Am aflat apoi că absentarea lui P.P. Negulescu de la catedră nu era un lucru excepțional, că la fel făcuse cât timp fusese profesor la Iași, până în 1910, când fusese transferat la București la catedra de istoria filozofiei deținută până atunci de Titu Maiorescu, precum și la București până la intrarea noastră în război în 1916, invocând în sprijinul concediilor sale, fie motive de sănătate, fie necesitatea de a elabora anumite studii. Mai târziu, după ce o răceală intervenise între el și Mircea Florian, care între timp fusese făcut conferențiar, și avea un alt asistent în persoana lui Al. Posescu, P.P. Negulescu găsisse o altă modalitate spre a se sustrage obligațiilor de a ține cursul: pune pe asistentul său să-l citească studenților. Cred însă, sunt convins, că sănătatea sa nu lăsa nimic de dorit, căci când partidului averescan, din care făcea parte, i s-a încredințat puterea, odată în 1920 și altădată în 1926, P.P. Negulescu a primit prima oară Ministerul Instrucțiunii, iar a doua oară Prezența Camerei Deputaților, activând cu un zel, cu o pasiune, cu o ardoare, de-ai fi zis că politica este adevărata lui vocație. Faptul apoi că s-a bucurat de o longevitate apreciabilă – născut în anul 1872, a murit în anul 1952 – fără să fi fost internat în vreun sanatoriu decât spre sfârșitul vieții din cauza mizeriilor bătrâneții, pledează de asemeni în sprijinul convingerii mele. El a exploatat înfățișarea lui fizică firavă, figura lui lividă, vocea lui fără timbru, pentru a absenta de la catedră sau pentru a face cât mai puține ore. Dealtfel, din păcate, nu era singurul profesor universitar care-și permitea să considere catedra ca un accesoriu în viață, să se bucure de prestigiul pe care îl conferea titlul de profesor universitar, dar să neglijeze obligațiile care erau legate de el.

*

Cred că nu greșesc când afirm că, îmbrățișând cariera universitară, Nae Ionescu n-a făcut acest lucru fiindcă a simțit vocație de dascăl, fiindcă această carieră îi oferea în regimul politic de atunci cele mai bune condiții pentru studiu, pentru speculație filozofică. El a îmbrățișat-o, fiindcă n-a avut, în acel moment, altceva mai bun; el n-a avut de ales. Ani de zile, de când a luat efectiv conducerea ziarului și cât a trăit, el și-a făcut cursul foarte neregulat, adesea fără legătură între prelegeri și de obicei improvizându-le. Aflând că profesorii erau nemulțumiți de absențele lui frecvente – prelegerile lui nu depășeau în această perioadă numărul de 15-20 pe an – el îmi spuse într-o zi plin de vanitate:

- Eu expun într-o prelegere cât alți profesori în zece. De ce să fac mai multe dacă nu e nevoie?

*

D. Gusti n-a ținut, în toată cariera lui universitară decât de două sau de trei ori cursuri de etică. Întâmplarea a făcut să posed în biblioteca mea un exemplar litografiat redactării rândurilor de față. Ce curs improvizat, plin de lacune, incomplet, în care în mai multe lecții se ocupă de chestiuni de bibliografie, iar în altele își rezuma teza lui de doctorat! Cursul lui de etică dovedește că în cei 25 de ani care se scurseseră de la apariția tezei lui de doctorat, el nu mai citise nici o lucrare de etică. Ba se poate afirma cu conștiința liniștită că acest curs dovedește cât de străin era D. Gusti de problemele de etică, în ciuda faptului că teza lui de doctorat se ocupa de o problemă de etică. El rămăsese cu informația documentară la această problemă limitată, el nu cunoștea din etică decât aspectele acestei probleme limitate. Fiind peste măsură de acaparat și deci în imposibilitate de a mai citi și a se documenta, de a mai medita și a reflecta asupra problemelor filozofice, D. Gusti ar fi putut proceda cu etica, așa cum procedase cu estetica: să fi însărcinat pe un tânăr, care s-ar fi pregătit serios în acest domeniu, ca să predea cu competență și autoritate științifică lecții de etică pe lângă catedra sa. El nu a făcut acest lucru și nu l-a făcut din motive egoiste: el nu

voia să împartă cu nimeni materiile catedrei lui, ținea să fie suveran nediscutat, deținător exclusiv al catedrei, la care nu admitea auxiliari decât în posturi de asistenți, pentru bucătăria catedrei, ci nu conferențieri cu care să-și împartă catedra.

*

Catedra universitară reprezenta acum în ochii săi numai ceea ce-i raporta în numerar la marile lui venituri, ca membru al diverselor consilii de administrație: un pârăiaș firav care se vărsa timid în fluviul tumultuos al milioanei. El nu mai mergea la Iași, ca să-și țină cursul, decât din când în când, de câteva ori pe an. Când se hotăra să meargă la Iași, el ruga telegrafic secretariatul Facultății să pună anunț pentru studenți cu ziua și ora când va ține cursul. Colegii săi de la Facultatea din Iași făceau haz de telegramele sale adresate secretariatului Facultății: „Rog anunțați studenții că în ziua de cutare, ora cutare, deschid cursul de psihologie. Mihai Ralea”; „Rog anunțați studenții că în ziua de cutare, ora cutare, țin cursul. Mihai Ralea”; „Rog anunțați examenele mele pentru ziua Y, ora X. Mihai Ralea”. Peste câteva zile, fără nici o explicație, sosea o altă telegramă: „Țin examenele irevocabil în ziua de cutare, ora cutare. Mihail Ralea”. Dar în ciuda textelor unor astfel de telegrame, el nu sosea. În cele din urmă, rușinându-se probabil să-și mai anunțe sosirea, el pica la Iași fără să mai telegrafieze și ținea examenele între două trenuri, cu studenții care nu-și pierduseră nădejdea că totuși profesorul lor va veni. Prin dezinvoltura cu care își neglija obligațiile didactice doar numai Nae Ionescu, la București, îl întrecea, care, de asemenea, își bătea joc de catedră; și poate nici el. În ce privește valoarea prelegerilor lui, scriitorul Ionel Teodoreanu, care călătorise odată cu el în același compartiment de la București la Iași, nu era departe de adevăr când spunea în glumă: Mișu își pregătește lecțiile în tren, între Bîrnova și Iași.

Am reprodus deja destule pasaje dintr-o scriere lăsată moartă în arhivele

oficiale ale nu știm cărui for. Din conținutul incendiar al *Portretelor* am reprodus doar câteva din intențiile autorului legate de trăsăturile de caracter, de comportamentul personajelor sale. Aceste mărturisiri ar putea sta foarte bine alături de studiile editate și reeditate ale lui N. Bagdasar despre filosofia românească. Îmi scapă, totuși, substratul lipsei de voință, de curaj în acest sens. Să fie oare vorba de o lucrare profund imorală și de o judecată prea aspră la adresa unor semeni care, prin scurgerea timpului, se văd lipsiți de apărare? Atunci, cu această lucrare nu se poate întâmpla decât ceea ce își dorea și Platon în cetatea lui ideală: ca Homer să fie cenzurat, să fie citit doar de cei vârstnici, imuni la seducțiile, la ademenirile și la scenele pline de imoralitate ale zeilor ca modele ale virtuții.